

Från Drottning Kristina till Carl XVI Gustavs dagar.

En sammanfattning av den nedteckning som Edgar Hjoberg under åren skrivit ned om kruk- och kakelugnsmakarsläkten Hjoberg. Från mitten på 1600-talet och fram till omkring 1950-talet.

Om en kruk- och kakelugnsmakarsläkts öden, äventyr och glimtar, som det berättats från min fader och som har besannats till stor del genom släktforskning och kyrkoböcker. Det är inte säkert att allt kommer i rätt ordning, det får bli som minnet kommer. Jag vill dessutom framhålla att jag aldrig tänkt att skriva, då det allra sämsta ämnet i skolan var rätt-skrivning och modersmål, i slutet skall jag nämna mer härom. Varför jag nu fattar pennan beror främst på min sjukdom. Meningen var att jag skulle tala in det på band, men då jag lider av svår kronisk bronkit, gör att jag ej kan prata länge åt gången. Dessutom kan jag knappast arbeta mer på grund av denna sjukdom och andra åkommor. För att få tiden att gå skall jag skriva om händelser från flydda tider. Om jag hinner mera skall jag i slutet berätta om mig själv, alltså den 8:e generationen kruk- och kakelugnsmakare av släkten Hjoberg.

Den första generationen av kruk- och kakelugnsmakardynastin Hjoberg skall under Drottning Kristinas tid erhållit Kungligt Kaparbrev, vilket betydde att han tillsammans med sitt manskap var betrodd att frakta fångar över Vättern och till Pehr Brahes Visingsö. Efter att Drottning Kristina avsattes 1654, drogs dessa kaparbrev in av Kung Karl X Gustaf, och kaparkaptenen fick gå iland och söka sin utkomst där i stället.

Som besättning på ett kaparfartyg var manskapet illa sedd av lantbefolkningen, och att gå iland kunde vara förenat med livsfara. Därför kunde de inte heller komma åt att köpa nödvändiga lerkärl, som bland annat krukor och fat, utan fick i stället tillverka sådant själva av lera som de hämtat på Visingsö.

Den före detta kaparkaptenen bosatte sig i ett torp i Fågelås utanför Hjo, där han började tillverka olika sorters lerkärl. Vid denna tid var hantverket endast tillåtet att bedrivas inom en stads gränser, och därför kunde tillverkningen inte säljas inne i Hjo, utan stadsbefolkningen fick i smyg besöka torpet och inköpa behövliga kärl. Torpet låg på en höjd som benämndes Hjoberget, och därför blev det naturligt att kruk- och kakelugnsmakaren, i stället för Kapar-August, fick namnet Hjobergaren. Detta namn (Hjoberg) har därefter burits under flera generationer, och ett flertal har även ägnat sig åt förfaderns yrke som kruk- och kakelugnsmakare.

De förste Hjobergare som har gått att träffa på i kyrkoarkiven var Lars Hjoberg, vilken kom som vandrare gesäll till Uddevalla vid 1800-talets början. Omkring sekelskiftet mellan 1700- och 1800-talen hade han gått i lära, först i Vänersborg och sedan i Hjo.

I Uddevalla kunde Lars Hjoberg, som var född 1760, genom giftemål ta över en kruk- och kakelugnsmakarverkstad, och efter erhållet mästarbrev gick han under namnet Lars Kakelugnsmakaremäster.

I mina ärvda ägor finns en hörnform till en kakelugn, som gått i arv från far till den äldste sonen som kunnat yrket, men genom flyttning och konkurser har det mesta kommit på villovägar eller förstörts. Min far påstod att det enda som finns efter den förste krukmakaren (Kapar August – Hjobergaren) är axeln till den drejskiva som alltjämt finns i mina ägor.

Lars Hjoberg var en mycket skicklig yrkesman som drev sin verkstad med hjälp av ett flertal vandrande gesäller. Han blev med tiden tämligen förmögen, och i den bouppteckning som upprättades efter hans frånfälle år 1815 skall bland tillgångarna ha funnits en 1/2 hemmansgård, belägen väster om Kolgårdsberget i Uddevalla.

Den första hustrun torde ha avlidit rätt tidigt, möjligtvis i barnsäng i samband med sonen Olofs födelse år 1788. I det andra giftet föddes så sonen Gudmund 1795.

Vid arvsskiftet efter Lars tilldelades den äldste sonen Olof, vilken inte var så intresserad av kruk- och kakelugnsmakeriverksamheten, den stora gården, och Gudmund, som hade gott handlag med gesällerna och även erhållit mästarbrev, fick överta verkstaden.

Olof, som vid den tiden var gesäll, lärde sig att saltglasera, vilket gjorde att kärnen blev starkare och tätare. Även han fick mästarbrev, och återvände då hem för att starta upp en egen verkstad i Herrestad en bit utanför Uddevalla, detta trots att det ännu vid denna tid enbart var inom stadsgränsen som sådan verksamhet fick förekomma. Emellertid kunde Olof ändå uppföra en verkstad med saltglaseringsugn, vilket blev en svår konkurrent till brodern Gudmund, som i stället fick ägna sig åt kakelugnstillverkning.

Eftersom efterfrågan på denna utmärkta värmekälla ökade mer och mer, så blev det fullt upp med arbete för mästare och ett flertal gesäller, både i verkstaden och i samband med uppsättning av kakelugnar ute hos kunderna, som fanns i Bohuslän, Dalsland, Västergötland och till och med i Värmland.

Efter att kakelugnsmakaremästare Olof Hjoberg avlidit 1845 så upphörde verksamheten vid verkstaden/fabriken i Herrestad. Sonen Johannes, född 1813, blev aldrig mästare, utan arbetade enbart som gesäll.

För Gudmund däremot gick verksamheten strålande och han kunde bygga ut verkstaden så att den blev att likna vid en fabrik. På denna plats kom senare tidningen Bohuslänningens tryckeri att byggas. År 1819 kom så sonen Martin August till världen och han fick säkerligen tidigt prova på arbetet i verkstaden. Dock fick han inte göra sin lärotid hos fadern, eftersom detta inte var tillåtet enligt skråordningen. I stället fick han tolv år gammal ge sig av till kakelugnsmakeriet vid Västra Bodane i Frändefors socken och där söka tjänst som lärpojke.

Kakelugnsmakeriet vid Västra Bodane, beläget bakom där det i dag finns ett affärsmuseum, hade blivit byggt efter att Rådanevors bruk fått tillstånd att anlägga ett kakelugnsmakeri som komplement till sin tillverkning av värmekaminer och kokhällar. Verkstaden byggdes dock

upp och bekostades av landsfogden Johan Berger. Vid verkstaden fann det, förutom en anställd mästare, ytterligare sex man i arbete och så även lärgossen Martin August Hjoberg.

Efter lärotiden begav han sig iväg till Arvika, där det fanns släkt som bedrev kakeltillverkning. För övrigt blev det inte så svårt att erhålla gesällplats för Martin August, eftersom fadern hade gjort en förteckning över tidigare gesäller hos honom, vilka som mästare drev verkstäder på olika platser längst västkusten. Arbetet förde honom även till Norge under en kort period och därefter till Västergötland. Längs med Västkusten fanns det ett flertal verkstäder som fick besök av Martin August, vilken slutligen hamnade vid en bättre verkstad i Malmö.

Fadern Gudmund blev dock sjuk och avled 1834 och i samband med detta vandrade Martin August hem till Uddevalla, men eftersom han ännu inte avlagt mästarprov kunde han inte få ta över verkstaden. Denna sköttes i stället av en gesäll som nyligen erhållit mästarbrev. M A Hjoberg fick fortsätta sin gesällvandring och hamnade hos en mästare i Göteborg där han förutom färdigheter i yrket även fick lära sig att läsa och skriva. Att kunna läsa ur Katekesen var ju viktigt på den tiden inte minst genom de frågor som det gällde att svara rätt på vid de obligatoriska husförhören.

Under tiden gick verksamheten i Uddevalla allt sämre eftersom gesällerna ägnade sig åt att sköta brännvinsapparaten i stället för arbetet i verkstaden. Martin August fick mästarens tillåtelse att under en tid lämna Göteborg för att fara hem och få ordning på verkstaden i Uddevalla. Eftersom han fortfarande var gesäll fick han efter en tid återvända till Mästaren i Göteborg, där han omkring 1837 gjorde ett godkänt mästarprov.

Äntligen kunde han så som mästare påbörja arbetet med att få ordning på sin egen verkstad, och med hjälp av gesällerna Lundbom och Bäckvall kom verksamheten igång så småningom. En flicka från Strömstad fick anställning för att sköta hushållet, men hon kom även att få ansvar för försäljning och ekonomi. Det blev giftermål efter en tid och 1845 föddes sonen Karl. Tre år senare rymde hustrun dock med en tysk gesäll, och hade innan dess pantsatt och belånat alla tillgångar. Tämligen omgående anlände fordringsägare med papper som bevis på att de var ägare till hela rörelsen, drejskivor och kakelformar fick Martin August dock behålla om han så önskade.

Nu fanns det inget annat råd än att med den treåriga sonen på ryggen samt det allra nödvändigaste i kappsäcken ge sig av till fots för att hitta något arbete. Färden gick mot det ställe där han varit som lärpojke, nämligen verkstaden vid Västra Bodane. Där fick han arbete, och hustrun till verksgeällen, alltså den som basade i verkstaden, lovade att ta hand om lille Karl och fostra honom. En piga på platsen såg dock att denna fostran var långt ifrån kärleksfull utan att den bestod av aga med käpp och ris. Pigan gick till sin husbonde och berättade, vilken tillsammans med byns bönder kom överens om att skänka virke till Martin August så att han kunde bygga sig en egen verkstad vid ett torpställe med en rymlig stuga, vilket kunde arrenderas mot kontanter eller dagsverke. De tidigare nämnda gesällerna

Lundbom och Bäckvall kom dit och hjälpte till med uppbyggnaden av verkstaden och blev sedan trogen arbetskraft under följande vintrar.

År 1864 gifte Martin August om sig med en piga i Västra Bodane, vilken efter en tid födde honom sonen Ludvig. Kanske kände sig Karl därefter lite åsidosatt, i varje fall beslutade han sig för att emigrera till Amerika. Efter en tid i Göteborg tog dock hemlängtan över och han återvände till fadern och hans nya familj vid Bodane Berg. (Norra Flicksäter). Sommartid hjälpte han därefter sin far med att sätta upp de kakelugnar som blivit tillverkade vid verkstaden under vintrarna.

Efter att Martin Augusts hustru i andra giftet avlidit fick han anställa en piga vid namn Augusta, det fanns ju både gesäller och lärlingar i hushållet, förutom de pojkar som Karl hade fått tillsammans med en tidigare piga, vilken dock flyttat till Norge. Även Augusta blev med barn, och efter en tid blev det giftermål mellan henne och barnets far, alltså Karl. Familjen utökades efterhand, och år 1889 kom sonen Albin till världen, så småningom skulle paret få tio barn tillsammans.

När "den gamle", Martin August Hjoberg avled 1894 hade sonen Karl redan tagit över verkstaden, vilken han drev med hjälp av gesäller och lärlingar. Hustrun Augusta skötte försäljningen av verkstadens krukmakaralster på de marknader hon besökte runt om i området. På marknadens sista dag kom så Karl och tog upp beställningar på kakelugnar för leverans och uppsättning nästkommande sommar. Förutom kruk- och kakelugnsmakaryrket hade Karl fått lära sig arbetet med stuccatur av sin far, vilken i sin tur lärt sig det i Göteborg. Detta skulle de båda få nytta av då de utförde sådant arbete vid Herrgården i Stigen, där de även satte upp kakelugnar, både egentillverkade och fabrikstillverkade. En av kakelugnarna där, tillverkad av Martin August och gesällen Bäckvall, har som mönster två lejon i gulgrön färg. En vit kakelugn med samma mönster, även den tillverkad vid Hjobergs verkstad, har också funnits vid herrgården. Dessa kakelugnar uppsattes av Martin August 1860, omsattes av Karl och Albin 1907 och av undertecknad Edgar 1987.

Albin Hjoberg fortsatte i yrket, och efter att han bildat familj fick han bostad inte alltför långt från verkstaden, han måste hjälpa sin åldrige far med arbetet där. 1918 flyttade han tillsammans med hustru och barn till en inköpt gammal backstuga i Hakerud innehållande ett kök med jordgolv och ett rum med enkelt golv utan trossbotten samt med gräsbevuxet torvtak. I denna stuga föddes så undertecknad, Edgar, i maj detta år. Stugan var dock alldeles för dålig för att bo i under vintern, och då fick familjen inkvartera sig på annat sätt, men framåt våren blev det möjligt att flytta till Brålanda, och där byggdes även en verkstad upp, vilken emellertid gick förlorad genom ett olyckligt borgensåtagande. Det blev då återigen tvunget att få tag i ett tillfälligt boende, och detta blev en stuga inte så långt från verkstaden vid Bodane Berg.

Karl Hjoberg avled i november 1918 och efterlämnade då tre minderåriga barn, så förutom sin egen familj fick Albin försöka att försörja dessa och sin mor så gott det nu gick. Det blev

att jobba dagtid med murningsarbete, samt kvällar och helger i verkstaden. Mor Augusta fick ändå sälja allt som gick att sälja, bland annat till Historiska museet i Göteborg, Nordiska museet i Stockholm och Fornsalen i Ödeborg, slutligen sålde hon hela verkstaden till Brålanda hembygdsrets för 600 kronor.

Albin fick möjlighet att arrendera ett torp vid foten av Koppefjäll där det fanns lämplig krukmakarlera, och på platsen byggde han upp en stor verkstad med effektiv vedeldad brännugn. I denna verkstad fick jag Edgar, och även mina syskon, den första kontakten med leran. Mestadels då med att skava och rensa denna. I allmänhet var det ganska fattigt i detta område vid denna tid, och så var det även hos Hjobergs, men eftersom Albin var en eftertraktad murare och kakelugnsmakare samt att det fanns tre kor på gården var förhållandena tämligen goda för familjen, i varje fall i jämförelse med många andra.

Efter att verkstad och brännugn var färdigbyggd blev det en väldig fart på produktinen, till och med så att det blev lerkärl över för att återuppleva gamla tiders marknadsresor. Affärerna gick bra och Albin tillbringade mycken tid i verkstaden, där han under en 12-timmars arbetsdag kunde dreja över 80 blomkrukor.

1928 eller 1929 blev ett händelserikt år då Nordiska museets utsände riksantikvarien Nils Ivan Svensson och fotografen Tage Heimer under en veckas tid dokumenterade arbetet i Hjobergs verkstad.

Tiden därefter blev bekymmersam, eftersom bonden som arrenderade ut torpet där vi nu bodde, hade fått reda på den goda tillgången på förträfflig lera som fanns där, och ville därför höja arrendesumman. Han påstod även att det inte fanns någon överenskommelse om att få bygga en så stor verkstadsbyggnad på tomten. Det var omöjligt att komma överens med bonden.

Under denna sommar, när Far Albin var på arbete i Färgelanda, kom han i kontakt med Rektor Thorsson och blev då erbjuden en tomt på dennes mark i Gatersbyn, om han nu ville flytta verkstaden dit. På tomten fanns det även möjlighet att bygga ett boningshus. Så blev det bestämt, och den 14 mars 1930 lämnade vi torpet. Under byggtiden fick vi en tillfällig bostad i Stigen, men redan vid samma tid följande år kunde vi flytta in i det nybyggda huset i Färgelanda, där det även fanns ett rum för krukmakeriet, brännugnen blev dock placerad i ett uthus ute på tomten.

På nyåret 1932 kom ett brev från Rådström i Bengtsfors, där han berättade att de planerade för en hantverksmässa vid Gammelgården. Eftersom det vid gården fanns en hel samling efter Hjobergssläkten, till och med en kakelugn, så ansåg han att Far borde vara med vid denna mässa. Detta accepterades, och det blev bråda dagar att tillverka och paketera de lerkärl som skulle med till Bengtsfors. Även drejskivan fick följa med, då det i ett tält vid Gammelgården iordningsstälts någon som skulle likna en verkstad, och där skulle Far visa hur det gick till i en krukmakarverkstad.

På grund av denna utställning/mässa hade murnings- och kakelugnsarbetet blivit eftersatt och därför blev arbetet i verkstaden vilande under en tid. Därigenom kunde jag på kvällarna öva mig på drejning av mindre blomkrukor, vilka trots att de blev något sneda och skeva, gick att sälja till en trädgårdsmästare i Färgelanda. Eftersom Far var borta på arbete under längre perioder kunde han inte vara hemma och bränna de blomkrukor som jag drejat upp. Men efter noggranna instruktioner klarade jag själv att göra en godkänd bränning.

När jag fyllde 15 år den 8 maj 1933 fick jag som födelsedagspresent av Far en gammal murslev samt en sliten murhammare. Detta eftersom han ansåg att murningsarbetet var ett nödvändigt komplement till kruk- och kakelugnsarbetet. Murningsarbetet utfördes på den tiden under sommaren och arbetet i verkstaden kunde ske vintertid.

Redan som 17-åring fick jag under Fars uppsikt mura min första öppna spis, och följande år, alltså 1936, min första murstock.

Under 1920 och 1930 -talen fylldes marknaden av emaljerade kärl och när även importen av porslin ökade, så medförde detta att krukmakeriets produkter blev mindre och mindre efterfrågat. På grund av detta blev naturligtvis familjens ekonomi lidande, och detta gjorde i sin tur att Far och Mor år 1937 gick skilda vägar. Mor blev då bosatt i en mindre lägenhet tillsammans med mina syskon, medan jag följde med Far till den stuga som han köpt i Värnås. Där började han på att bygga upp en ny verkstad, men brist på kontanter gjorde att den inte blev färdig förrän vid mitten av 1950-talet.